

JOSEP MARTÍ

ETNICITAT, CULTURA I NACIONALISME

En els darrers temps s'escolta cada vegada amb més freqüència la veu dels antropòlegs que, apel·lant a la responsabilitat de la disciplina, demanen més esforços en la investigació de la problemàtica dels nacionalismes. Si els moviments regionalistes europeus dels anys seixanta i setanta despertaven una certa simpatia en general, la tràgica balança de dècades de lluita a Irlanda del Nord i al País Basc, per exemple, o els luctuosos esdeveniments recents dels Balcans i el Caucas fan aparèixer el nacionalisme, o almenys un cert tipus d'ell, com el flagell de finals de segle. No es tracta, però, de demonitzar el nacionalisme d'una manera trivial. Si prenem en consideració que bona part de la distribució del poder polític al món, i per tant de l'aprofitament dels recursos, té una configuració etnocràtica, és lògic suposar que els conflictes que tot exercici de poder origina molt sovint hagin d'ésser canalitzats mitjançant les reivindicacions nacionalistes. Si els nostres estats estessin legitimitzats per lleis divines, serien aleshores molt possiblement les religions les principals articuladores de la subversió política. Es tracta senzillament d'esforçar-nos per aprofundir en el coneixement del fenomen del nacionalisme i extreure'n les conseqüències pertinents.

Si estem d'acord en què el nacionalisme no és sinó l'expressió política més acusada del fenomen de l'etnicitat, no cal dir que aquí l'antropòleg té molt a dir i que l'antropologia carrega a les seves espatlles una innegable responsabilitat. No només perquè l'estudi de l'etnicitat concerneix en primera línia els investigadors de la cultura, sinó també perquè la disciplina que aquests professionals hasteixen ha jugat un paper molt important en l'autorepresentació de molts grups ètnics i per tant en la seva manera de percebre l'etnicitat.

El problema que tenim amb el mot "etnicitat", tal com passa amb tants altres conceptes de les disciplines socials i humanes, és que no s'usa sempre amb la mateixa significació, malgrat la relativa juvenesa del terme que fou començat a emprar en els anys seixanta del nostre segle. No és la meua intenció discutir ara les diferents interpretacions que hom fa del concepte¹, però cal tenir en compte que la manera d'entendre'l pot ésser molt diferent segons que es prengui una pers-

pectiva primordialista, situacionalista o instrumentalista, diferents models de comprensió que condicionen totalment el tipus d'anàlisi que es pugui fer. En aquest article, fidels a una orientació constructivista, defugirem tota explicació primordialista de l'etnicitat. Tal com diuen els representants d'aquesta darrera línia, és fàcil d'entendre que la persona experimenti la necessitat primordial de crear lligams amb els qui l'envolten; però parlar de comunitats ètniques o nacionals com l'expressió indefectible d'aquesta necessitat, creiem que són figures d'un altre paner. Els instrumentalistes realitzaren sens dubte una valuosa aportació per la comprensió del fenomen de l'etnicitat. Voler explicar, però, l'etnicitat segons termes exclusivament instrumentals representa una posició massa reduccionista i, per tant, criticable. El situacionalisme ens ofereix un bon model de partida, bé que hagi d'ésser complementat també amb altres enfocaments.

D'acord amb aquests raonaments inicials, doncs, entenem l'etnicitat com la consciència de pertànyer a un grup determinat per la percepció social d'una sèrie d'atributs predominantment de tipus cultural (llengua, religió, fenotípus, tradicions, recursos de producció, etc.) que fan que se'l pugui considerar una ètnia o part d'una ètnia². Aquesta consciència implica una determinada percepció socialment subjectiva del grup i també un sentiment de col·lectivitat. Ens decantem, per tant decididament per una posició de caire subjectivista ja manifestada, per cert, per Max Weber quan definia el "grup ètnic"³.

Etnicitat cal entendre-la, doncs, sobretot dins la dimensió cognitiva sense ignorar, però, que d'aquesta consciència es desprèn una dimensió afectiva i tendències a l'acció que resulten també imprescindibles per a comprendre el fenomen. És a dir, parlar d'etnicitat significa parlar d'actituds, tal com hom entén aquest concepte en termes sociològics⁴. Etnicitat és un procés dinàmic que s'insereix en un moment històric determinat i que sorgeix així mateix de l'oposició o contrast entre diversos grups equiparables. Amb poques paraules, es pot entendre l'etnicitat com "l'organització social de la cultura de la diferència"⁵, un fenomen decididament marcat per la situacionalitat.

Analíticament, en el fenomen de l'etnicitat hi podem observar dos vessants diferenciats: l'expressiu i l'instrumental. L'expressiu constitueix un àmbit autoreferencial que és precisament el que permet la construcció social del fenomen. L'etnicitat crea la percepció social de la diferència, i aquesta diferència és la que atorga carta de validesa a l'etnicitat dins del nostre univers simbòlic. El vessant instrumental és el que permet que aquesta consciència de pertinença jugui un paper dinàmic en les forces que configuren la realitat social. La rellevància d'aquest àmbit és precisament allò que ha justificat el discurs

instrumentalista sobre l'etnicitat, de manera que hom ha arribat a afirmar que: "Ethnicity appears as cultural phenomenon, but it is a response to a material conditions"⁶. Però tal com deia abans, aquesta perspectiva reduccionista no serà mai capaç d'explicar el fenomen en la seva totalitat. Aquest àmbit instrumental, indisociablement unit a l'expressiu, és el que a nivell polític ha configurat la dinàmica social dels nacionalismes i el seu punt culminant: els estats etnocràtics.

Etnicitat és sobretot consciència d'identitat grupal. Quan aquesta consciència necessita continguts expressius per justificar la "realitat" del constructe social referencial, hom crea retòriques narratives etnicitàries que poden concernir qualsevol àmbit de l'ampli espectre cultural: música, dansa, indumentària, hàbits culinaris, llengua, la idea de "cultura" en general, etc. Aquestes produccions culturals qualificades d'"ètniques" esdevenen aleshores importants formes simbòliques que objectivitzen les relacions entre individus i grups⁷.

Si el registre instrumental de l'etnicitat és important per entendre la dinàmica dels nacionalismes, l'expressiu ens donarà una informació privilegiada sobre com el grup en qüestió entén l'etnicitat. És aquí sobretot on es requereix l'indagació antropològica:

"Es wird zu viel über 'Agency' und 'Widerstand' geredet, zu wenig aber davon, wie Gruppen ihr kulturelles Repertoire mobilisieren, formieren und reformieren sowie über den Einfluß dieser Prozesse auf die Handelnden. Zu wenig Aufmerksamkeit wird auch der Problematik geschenkt, wie Gruppen ihr Selbstverständnis ausbilden und umformen, um Teilnahme oder Engagement zu aktivieren, und wie sie selbst durch diese Repräsentationen geformt werden"⁸.

L'anàlisi detinguda del nivell expressiu de l'etnicitat és el que precisament ens revela de manera més clara el caràcter de constructe d'aquest important element d'identitat social. I un paper primordial en aquest engranatge el tenen naturalment els discursos culturalistes. S'afirma que sorgeix etnicitat allà on hi ha un substrat cultural comú, i això es projecta naturalment en les teories sobre el nacionalisme, car és en molt bona part la idea d'aquest substrat cultural allò que ens permet parlar de nacions. La idea herderiana que atorgava a cada poble el seu esperit ètnic representat principalment per la seva llengua i tradicions fou una idea progressista per al seu temps. A partir d'aleshores hom concedí a tot grup ètnic la seva personalitat i el seu propi valor intrínsec i, a més, l'invent erudit de l'esperit ètnic acreditava la raó d'ésser dels estats etnocràtics un cop perderen els monarques tota justificació divina. De la mateixa manera que a tota nació li corresponia un "espe-

rit", també li corresponia una cultura ètnica. I els primers folkloristes foren els encarregats de "demostrar-ho". Així fou com es començaren a recopilar cançons, rondalles o costums. Evidentment, no tot el que es cantava, es narrava o era quotidià acomplia els requisits d'allò que hom considerava l'"esperit ètnic", i l'antropologia europea d'aleshores, tot creient en un "poble" idealitzat pel romanticisme i en un "esperit" que ningú encara no havia vist mai, bastí els seus criteris selectius. Els savis es cuidaren de netejar les recopilacions folkloriques de tot allò que no fos prou ètnic⁹. D'aquesta manera, hom començà a parlar d'"una nació: una cultura".

No cal dir que l'antropologia ha tingut una gran responsabilitat en la difusió d'aquestes idees. Els estudis sobre l'etnicitat, però, demostren que ara ha de mantenir una actitud molt més crítica. Avui es constata una interessant paradoxa. Tothom és conscient del fet que hi ha un clar procés en el darrer segle de pèrdua accelerada de continguts culturals diferenciadors entre els diversos grups humans. Aquest procés és sens dubte una de les raons de què el modernisme cregués en la fi propera dels nacionalismes. La realitat actual ens demostra, però, que les coses no són així. Precisament l'error del modernisme que anunciava la desaparició de les identitats ètniques rau en no haver sabut veure la component altament subjectiva i relacional de l'etnicitat; a no tenir en compte que continguts ètnics i identitat ètnica són dues magnituds que no a la força han d'ésser proporcionals. Ni la uniformització cultural ni la integració estructural no impliquen el rebuig a la idea de la diferència. Això ho podem veure de manera molt clara en el cas de la societat catalana. Podem estar segurs que la cultura catalana de principis de segle dinou tenia molts més elements culturals diferencials en relació a Espanya que en l'actualitat. Però, partint de la nostra definició d'etnicitat, aquesta consciència de pertinença la trobem ara molt més marcada que al segle passat. La idea de cultura resulta primordial per entendre la dinàmica de l'etnicitat. Estem acostumats a parlar de "cultura catalana", "espanyola", "alemanya", etc. El terme "cultura" presenta una enutjosa polisèmia, però si a nivell de parla col·loquial no suscita massa problemes, les coses són diferents quan volem emprar el terme com a eina d'anàlisi. Ja s'ha dit que "Las culturas actuales sólo muy simplificadaamente pueden reducirse a su forma occidental moderna de culturas nacionales con una referencia estatal"¹⁰, i el mateix, evidentment, es pot afirmar quan ens referim a unitats subestatsals com per exemple Escòcia, Sardenya o Catalunya. Aquesta idea, inevitable quan hom sotmet a una mínima anàlisi qualsevol tipus de societat occidental, sembla que ha incidit encara molt poc en les nostres reflexions sobre la cultura, i molt menys encara en les

polítiques culturals. Ja fa molt de temps que aquell ideal de la vella antropologia de trobar cultures ben definides, aïllades de tot altre entorn cultural i susceptibles per tant d'ésser analitzades amb pretensions d'exhaustivitat s'ha esvaït del cap dels investigadors. A no ésser que les zones encara inextricables de la selva amazònica ens reservin alguna sorpresa, qualsevol estudiós de la cultura sap que no trobarà cap societat amb una cultura homogènia i límits ben definits. Si això ja fa una munió d'anys que és així, ara, amb el fenomen de globalització actual, els nous mitjans d'informació i la mobilitat massiva de la població del planeta, la idea dels antropòlegs de voler parlar d'una cultura com quelcom ben definit o de parlar d'"una nació, una cultura", s'ha fet definitivament estralls, tant que fins i tot fa que ens qüestionem si podem continuar parlant de "cultures" o dels seus portadors, els grups ètnics, tal com ho hem estat fent fins ara:

"Die Selbstverständlichkeit, daß es ethnische Gruppen, Religionsgemeinschaften oder gar Kulturräume gibt, die wir dann untersuchen könnten, ist uns abhanden gekommen. Statt dessen ist die Frage in das Zentrum gerückt, in welchem Sinn es etwa überhaupt ethnische Gruppen gibt [...]"¹¹.

En principi, està clar que quan en aquest context es parla de cultura, ho hem de fer cenyint-nos a la noció antropològica del terme. També aquí trobaríem definicions molt diferents. Però des de la ja clàssica formulada per Edward Tylor en 1871, o la que entén cultura com *way of life* en general o fins i tot la definició de cultura donada pels etnometodòlegs indubtablement reduccionista que la cenyeix a l'àmbit ideacional, allò que està clar, és el sentit totalitzant que inclou sempre la idea de cultura. És a dir, ens referim tant al que és gran com al que és petit, al que és digne de figurar en lletres capitals als annals historio-gràfics o a la premsa d'avui dia, com el que passa desapercebut per a la majoria de la població.

La llengua, les grans manifestacions artístiques, el pensament filosòfic formen part de la cultura, de la mateixa manera com també, antropològicament parlant, en forma part la manera de preparar-se el cafè cada matí, els nostres hàbits higiènics o la manera de saludar el veí quan ens el trobem a l'escala. En el sentit antropològic del terme, la cultura és resultat de la facultat d'exterioritzar i de la necessitat d'interactuar de l'ésser humà, cosa que a nivell analític es manifesta a través d'idees, accions i productes concrets. Resulta clar que la persona seria inexplicable sense el concepte de cultura: s'alimenta, es reproduïx, es baralla, s'entreté o es trascendentalitza mitjançant els recursos culturals que produeix i té al seu abast.

Si com vèiem abans, la idea de cultura és important per entendre l'etnicitat i el nacionalisme, per al cas català, per exemple, què entenem com a "cultura catalana"? Si d'una manera totalment asèptica i defugint l'espinesca i sempre qüestionable problemàtica de les paternitats culturals ens guiéssim pel criteri d'ús per definir la cultura catalana, potser hauriem d'acabar entenent-la senzillament com el conjunt de trets culturals observables dins de les nostres fronteres. Amb això ens acostariem a aquella idea pragmàtica que afirma que qualsevol persona que visqui i treballi a Catalunya es pot considerar catalana. Al nostre país, per exemple, la llengua anglesa hi té una innegable presència; tot i que històricament no és la llengua dels catalans, amb major o menor mesura, forma part ja de la nostra cultura. A Catalunya també es canta i es crea flamenco, ens servim de la tecnologia japonesa, disfrutem dels serials sudamericans i de la indústria cinematogràfica de Hollywood. No hi fa res que Spielberg no hagi rodat mai a Catalunya. Si els seus productes cinematogràfics són capaços de despertar el nostre interès, si els seus dinosaures són capaços d'entrar a les nostres vides tot configurant-hi una sèrie d'actituds talment com abans ho podien fer els dracs dels entremesos de les processons del Corpus, volguem o no, la imatgeria spielbergiana ja ens l'hem feta nostra. Nogensmenys, encara que fóssim tan generosos d'incloure aquestes manifestacions culturals com a catalanes d'adopció pel fet de tenir rellevància social a casa nostra, per la natura extremadament versàtil i canviant que té la cultura, a més de la seva complexitat intrínseca, mai no serem capaços de delimitar-la en la seva totalitat. Però, tot i així, és fàcil deduir que aquesta no és la idea de "cultura catalana" que hom normalment té, una idea, d'altra banda que, com a element taxonòmic que és, demana una certa concreció que, ara per ara, cap especialista no és capaç de donar ni definir.

Malgrat, però, que es tracti d'un problema antropològic encara no resolt, el fet és que hom empra sense massa prejudicis l'expressió "cultura catalana", tractant-se d'una idea que no existeix tan sols a la ment de poques o moltes persones, sinó que també comporta actituds molt determinades i accions ben evidents: formem mestres, promovem accions i ens gastem diners moguts per la creença en l'existència d'aquesta cultura catalana. Però en acceptar aquesta realitat social, hem d'entrar ja amb tota propietat en el discurs constructivista sobre la cultura.

Quan es parla de la "pròpia cultura", en el sentit de "cultura catalana", "alemanya", "japonesa", etc., es fa evidentment en relació a un territori, i s'organitza aquesta cultura conceptualment i pràctica gràcies a la formació de col·leccions d'objectes, textos i rituals, amb els quals

s'afirmen i reproduïxen els propis signes distintius¹². L'antropòleg no sabrà com definir què és cultura d'un país concret, però no li resulta massa difícil de veure que, d'acord a la percepció dels seus portadors, es poden classificar la totalitat d'elements culturals constatables dins de les fronteres d'aquest país en tres grups diferents:

A. Elements amb valor representatiu. Es tracta d'elements culturals triats segons criteris propis de les retòriques narratives del moment i que en molt bona part es basen en criteris no només de declarada paternitat cultural -allò que ha estat creat per autòctons o que prové d'una boirosa antiguitat i ho suposem creat pels nostres avantpassats, sinó també marcat per uns criteris de valor i d'exclusivitat. Així, per exemple, els edificis de Puig i Cadafalch o la masia formen part explícita de la cultura catalana, mentre que ens oblidem d'etiquetar-les com a tal les barraques que hi puguin haver al Camp de la Bota o en altres zones degradades de Catalunya. Les obres de Puig i Cadafalch tenen valor arquitectònic i les masies, per molt senzilles que puguin ésser en ocasions, tenen valor ètnic. Les barraques del Camp de la Bota, en canvi, no impliquen cap valor social positiu. També l'exclusivitat és un criteri important, però no cal que sigui absoluta, basta que sigui relativa.

És a dir, es tracta d'elements culturals que marquen diferències en relació als grups equivalents veïns que conformen l'alteritat més propera i que són els que ajuden a donar sentit a un constructe com és, en el nostre cas, Catalunya. Són en definitiva aquells elements que hom anomena sovint "diacrítics culturals". Per al cas català caldria incloure en aquest grup tots els elements que hom considera pròpiament catalans: la sardana, el pa amb tomàquet, els edificis de Gaudí, la llengua, l'obra poètica de Salvador Espriu, la barretina, el valor del pactisme, la idea del "seny", la masia, etc. Ens trobem, doncs, amb el que podem denominar "cultura representativa" que no s'ha de confondre amb la idea d'alta cultura o cultura d'élite tot i que aquestes s'hi puguin trobar suprarepresentades.

B. Elements neutres. Aquest és el grup més nombrós. Es tracta d'elements culturals amb plena vigència per als membres de la societat però o bé perquè no posseeixen els trets d'exclusivitat, o són de declarats orígens forans, tot i que perfectament assimilats i per tant pertanyents a la pròpia cultura, o per altres raons com ho pot ser llur minsa importància social atorgada a causa de la seva quotidianitat, no els relacionem directament amb la idea de cultura del país en qüestió: els plats precuinats, el consum del televisor, les simfonies de

Beethoven, el tango, el valor donat als viatges de vacances, els codis que regulen l'ús de la corbata, etc.

C. Elements refusats. Es tracta de tots aquells elements amb vigència també al país però que estan en contradicció flagrant amb els propis ideals de cultura. No s'accepten com a propis i es fa sempre responsable de llur introducció als immigrants o als moderns sistemes de comunicació. Per al cas català, per exemple, aquells elements que contradiuen el tarannà de catalanitat que canalitzen les narratives hegemòniques poden ésser vistos per alguns discursos essencialistes com la negació de la pròpia cultura i en general, també, com elements perturbadors o amenaçadors. Sovint es tracta de trets culturals que tenen el rang de representatius per a les col·lectivitats de les quals ens volem diferenciar o que es perceben com a contrincants directes d'elements amb importància representativa per al país. Exemples ben patents són la llengua espanyola, els toros i el flamenc, però també hi podem incloure tantes modes vingudes de fora i que es veuen com a amenaça directa al nostre llegat: el rock anglosaxó, els McDonalds, etc.¹³. Aquí podríem parlar de "cultura refusada".

En la gran quantitat de discursos que arreu es fan actualment sobre les "cultures nacionals", tant se val que es tracti d'estats ben sòlids com de nacions sense estat o minories ètniques, es fàcil de constatar actituds anatematitzadores en contra de determinats elements culturals: la pèrdua de terreny de la francofonia davant de l'anglès, la demagògica pretesa reculada de l'espanyol a Catalunya, la desaparició de valors autòctons a favor de nous patrons axiològics difosos pels *mass media*, etc. Aquests discursos anatematitzadors es fan per defensar la continuïtat o supervivència de la pròpia cultura nacional (entengui's cultura representativa) i mostren clarament la natura de constructe social d'aquesta idea de cultura. Quan a Catalunya, a la dècada dels 80 es parlava de la creació d'un "pacte cultural", l'aleshores conseller de cultura Joan Rigol, tot defensant la interrelació entre la cultura d'élite i la popular, parlava de

"el perill constant de promoure una cultura popular artificial i falsejadora que no tingui res a veure amb els fruits culturals d'un poble que pren consciència d'ell mateix [...]"¹⁴.

L'ús del mot "cultura" que es fa en aquest cas, està clar que no té el sentit tècnic que rep en antropologia. En antropologia, no es pot parlar d'elements culturals amb més o menys artificialitat ja que tots ho són en la mateixa mesura, ni tampoc no hi pot haver cap element cultural

que sigui falsejador per natura. Ara bé, si en aquest cas no ens referim a "cultura" en el sentit tècnic del terme sinó a un cert model de cultura basat en determinades narratives de caire nacionalista, les coses són diferents. Evidentment aquí sí que trobarem elements que es podran percebre amb una menys "naturalitat" o que resultaran contradictoris en relació a uns determinats ideals de cultura.

Les cultures "representativa" i "refusada" són des del punt de vista quantitatiu molt menys importants que el que podriem denominar "cultura neutra" ja que aquesta inclou un nombre molt més gran d'elements culturals. Però d'altra banda, tenen molta importància en la configuració de punts de referència -positius o negatius- per a l'orientació cognitiva de la població.

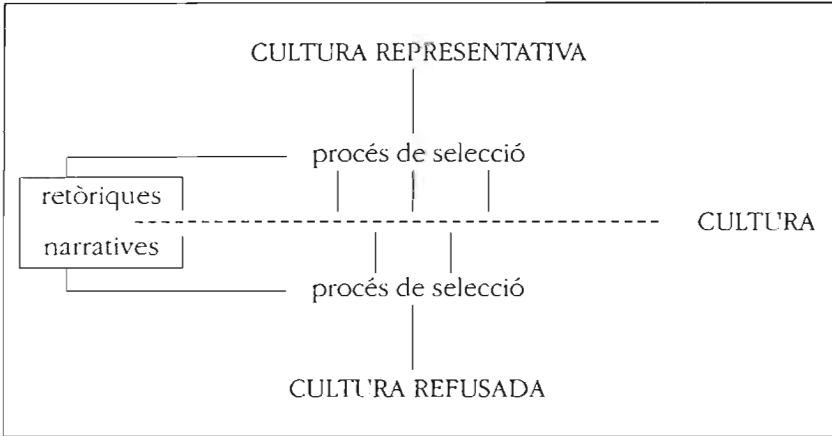
El vessant expressiu de l'etnicitat, per tal de poder elaborar elements d'identificació, es nodreix d'aquesta idea de cultura que no és la totalitat dels elements culturals que poques planes enera hem distribuït en tres grups diferents, sinó que es limita només al primer d'ells. Quan parlem de "cultura catalana", parlem evidentment de cultura, però no és la cultura -en el sentit antropològic- dels catalans a allò al qual ens referim, sinó que ens limitem a la denominada "cultura representativa", molt important per a la dinàmica de grup, especialment per a tot allò que concerneix l'etnicitat, però d'una rellevància molt limitada en la pràctica de la vida quotidiana ja que la majoria dels elements culturals propis dels catalans cal incloure'ls en el segon grup.

El constructe que representa la idea de "cultura representativa" apleix la funció d'articular determinats valors que contribueixen en la seva mesura al funcionament de la societat com a grup en el sentit sociològic del terme. Ara bé l'antropòleg sempre haurà de distingir amb molta cura entre ambdós tipus de "cultures". La cultura, en el sentit tècnic del mot, ho és tot per a la persona. La cultura representativa, en canvi, no ho és, tot i que aquesta darrera pugui ser molt important per a qüestions d'identitat ètnica.

Així, doncs, quan parlem de "cultura catalana" estem parlant en realitat de "cultura representativa" i aquesta, si es vol, és un "representant social" de la cultura però no podrà considerar-se-la mai com a representant objectiu de les pràctiques culturals que hom pot constatar al país. La "cultura representativa" no serà mai una mena de síntesi o fidel reflex expressat mitjançant alguns elements de l'intricat i complex conjunt de trets culturals d'una societat, sinó que, com a ideologia, serà fidel a interessos molt concrets. No es tracta d'una realitat susceptible d'ésser esquarterada i descrita fàcilment amb vocació

positivista sinó d'una magnitud simbòlica i per tant imprecisa però tremendament efectiva: "Symbols are effective because they are imprecise"¹⁵.

Cultura i cultura: a representativa ocupen dos plans diferents:

El problema es presenta quan la idea de cultura representativa, com expressió d'un registre axiològic, i per tant subjectiva, contamina la idea de cultura en el sentit més neutre propi de l'antropologia. La retòrica dels discursos culturalistes etnicitaris rau precisament en el fet de confondre ambdós plans, de prendre la part pel tot. D'aquesta manera hom fa pregonament transcendent el que de fet no és sinó una elaboració social molt subjecte a fets conjunturals i a retòriques narratives en absolut alienes a les lluites pel poder. Aquí tenim a veure evidentment amb la problemàtica de la construcció simbòlica de la realitat.

La cultura representativa està formada, doncs, per un molt limitat conjunt d'elements culturals que han estat seleccionats segons una narrativa determinada. Una societat no té però tan sols un tipus de cultura representativa. En pot tenir tantes com narratives diferents interessades en creure en models culturals específics puguin ésser constatades dins de la societat. Es pot parlar d'una cultura representativa oficial que és la pròpia del poder i en un moment donat es pot convertir en hegemònica, però també molt possiblement en podrem detectar d'altres al marge o en competència directa amb aquest poder. Aquestes diferents maneres d'entendre la cultura es reflecteixen també en diferents formes d'experimentar l'etnicitat. L'etnicitat es forja amb voluntat social, però de la mateixa manera que una societat pot presentar models etni-

citatis contradictoris, una mateixa persona pot experimentar també diferents tipus d'etnicitat que interactuen en règim de complementaritat. Els discursos culturalistes dels nacionalismes, però, no tan sols tergiversen la idea de cultura sinó també la mateixa idea d'etnicitat en un punt molt concret, el de l'exclusivitat. Ja hem dit que etnicitat és la consciència de pertinença a un grup caracteritzat per uns atributs determinats, però res no ens diu que aquest sentiment de pertinença hagi d'ésser exclusiu per a només un tipus de grup particular. Antropològicament parlant, res no impedeix a un jueu nordamericà sentir-se com a jueu i com a estado-unidenc o a un basc com a basc i com a espanyol, o a un alguerès com a alguerès, sard i italià.

Quan es parla de cultura, els austríacs se senten fortament identificats amb la comunitat germano-parlant però es distancien clarament dels seus veïns alemanys quan es trepitja el terreny de la història recent o de la política. En tots aquests casos, es tracta de diferents segmentacions que avui, per exemple, es posen clarament de manifest en les preferències que hom pot tenir en les competicions esportives. Podem esperar que la majoria dels catalans preferiran una victòria del Barça davant del Madrid, però molts d'aquests catalans recolzaran també la selecció espanyola davant d'un equip estranger. La persona experimenta l'etnicitat com una realitat política. El nacionalista, però, haurà de fer tria política, i això vol dir que de les diferents alternatives d'etnicitat, algunes les haurà de minimitzar i d'altres les exclourà per tal de poder magnificar una única opció. Un ciutadà de Barcelona, per exemple, es podrà sentir barceloní, català, membre de la comunitat catalano-parlant; si té una certa debilitat per la història res no ens diu que no l'atregui el record de la confederació catalano-aragonesa, es podrà sentir espanyol o àdhuc ibèric en el modern sentit del mot. Cadascuna d'aquestes alternatives podria donar forma a un diferent sentiment d'etnicitat. Els discursos nacionalistes, però, coherentment amb llurs objectius, es veuran obligats a intentar afeblir els sentiments de polietnicitat per tal de poder capitalitzar-los en benefici propi en nom d'una única bandera.

Avui ja sabem que les nacions no són ahistòriques com li agradava de pensar a Prat de la Riba. No ho són per raons molt diverses, però sobretot perquè es basen en l'etnicitat, un fenomen que cal entendre'l com a consciència, procés i contrast. L'etnicitat constitueix un dels diversos recursos d'identitat que posseïm els éssers humans, però aquesta identitat no se l'ha de veure mai com a quelcom ben definit i clos, sinó que cal parlar més aviat d'"identificació", com un procés obert i mai definitiu¹⁶. Per aquesta raó els nacionalismes sorgeixen i desapareixen, sempre d'acord amb la vitalitat de l'àmbit expressiu i la funcionalitat de

l'àmbit instrumental que podem distingir en la seva base ètnicITÀria. El nacionalisme és un recurs cultural entre molts que -en el seu cas- permet aglutinar individus a través de la manipulació del sentiment d'ètnicitat, de la mateixa manera que aglutinen a través de mecàniques estructuralment similars el feminisme, la religió, l'ecologisme, el corporativisme, etc. Tota acció d'aglutinament reeixida pressuposa la creació de llaços interns de solidaritat així com l'establiment d'unes "fronteres" que caldrà justificar ideològicament. El nacionalisme és, en principi, una forma ben legítima de donar cos polític a l'ètnicitat, tot i que com ja hem vist, no es limita a ésser una mera projecció plana de l'ètnicitat sinó que l'articula segons les seves conveniències. Però allò que no hem de perdre mai de vista és que som nosaltres al capdevall qui ens construïm la nostra ètnicitat, i que molt sovint allò que fa que poguem distingir entre diferents qualitats de nacionalismes rau precisament en el tipus d'ètnicitat que el sustenta, com es configura el seu àmbit expressiu i com s'orienta el seu àmbit instrumental.

Josep Martí

Consell Superior d'Investigacions Científiques

NOTES

¹ Al respecte vegeu per exemple: Richard H. THOMPSON, *Theories of Ethnicity*, New York/London 1989; F. MORIN, "Identité ethnique et ethnicité. Analyse critique des travaux anglosaxons", en: P. TAPP (ed) *Identités collectives et changements sociaux*, Toulouse 1980, pp. 55-58; M. VENTURA i OLLER, *Ètnicitat i racisme*, «Revista d'Etnologia de Catalunya», 5, 1994, pp. 116-133

² En el vocabulari antropològic existeix una certa confusió amb els conceptes "ètnia", "grup ètnic" i "ètnicitat". En ocasions, s'equipara el concepte d'ètnicitat al de "grup ètnic" (Cfr. R. N. ADAMS, *Internal and External Ethnicities: With Special Reference to Central America*, Texas Papers on Latin America, Paper Núm. 89-03, Austin 1989, p. 4), i s'entén que la idea d'ètnicitat pot implicar o no l'autoconsciència de pertinença al grup ("internal" vers "external ethnicity"; Cfr. *ibidem*). Aquesta definició resulta contradictòria, ja que si entenem el terme "grup" en el seu sentit sociològic i no en el sentit de mera categoria, un mínim de consciència de pertinença hi ha d'estar sempre present, fet que generalment no s'ignora quan es defineix el concepte de "grup ètnic" (Vegeu, per exemple, R. A. SCHERMERTORN, *Comparative Ethnic Relations. A Framework for Theory and Research*, New York 1970, p. 12). Crec que resulta més conseqüent entendre el terme "ètnia" com un concepte de tipus "ètic", podent implicar o no la idea de pertinença. En aquest sentit és útil la diferenciació efectuada pel sociòleg Antony D. Smith entre "ethnic categories" i "ethnic communities" segons existeixi o no aquesta consciència (Cfr. A. D. SMITH, *National Identity*, London 1991, pp. 20-21). "Ètnia" acolliria, doncs, ambdues categories. La idea de "grup ètnic" exigeix l'autoconsciència de per-

tinença ("ethnic community"), constitueix un terme "emic", i aquí, doncs, és on podem trobar etnicitat.

³ M. WEBER, *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriß der verstehenden Soziologie*, Tübingen 1972 (5na edició), p. 237

⁴ Vegeu per exemple: D. KRECH; R. S. CRUTCHFIELD; E. L. BALLACHEY, *Individual in Society*, New York 1962, pp. 140 i ss.

⁵ F. BARTH, *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*, Oslo 1970. Trad. castellana: *Los grupos étnicos y sus fronteras*, México D.F., 1976.

⁶ E. E. CASHMORE [ed.], *Dictionary of Race and Ethnic Relations*, London 1988, p. 105.

⁷ La importància d'aquest tipus de formes simbòliques ja fou destacada per A. COHEN: "Antropología política: El análisis del simbolismo en las relaciones de poder", en J. R. LLOBERA, *Antropología política*, Barcelona 1979, p. 62.

⁸ "Es parla molt sobre 'agency' i resistència, massa poc, no obstant, sobre com els grups mobilitzen, formen i reformen el seu repertori cultural, així com sobre la influència d'aquests processos sobre els actors. Es presta massa poca atenció a la problemàtica de com els grups construeixen i modifiquen la seva autoconsciència per activar la seva participació i compromís [amb els ideals col·lectius] i com es configuren ells mateixos a través d'aquestes representacions." E. R. WOLF, *Gefährliche Ideen: Rasse, Kultur, Ethnizität*, «Historische Anthropologie», 3, 1993, p. 344.

⁹ Tot això ens ho il·lustra perfectament la dinàmica del folklorisme. Vegeu per exemple: J. MARTÍ, *El Folklorismo. Uso y abuso de la tradición*, Barcelona 1996.

¹⁰ E. LAMO DE ESPINOSA, "Fronteras culturales", en E. Lamo de Espinosa (ed.), *Culturas, estados, ciudadanos. Una aproximación al multiculturalismo en Europa*, Madrid 1995, p. 28.

¹¹ "El fet de considerar com una cosa ben natural que hi hagi grups ètnics, comunitats religioses o àdhuc àrees culturals per poder investigar, és quelcom amb el que ja no hi podem comptar. En lloc d'això, la principal qüestió és ara en quin sentit existeixen en realitat els grups ètnics [...]" W. SCHIFFAUER, *Die Angst vor der Differenz. Zu neuen Strömungen in der Kulturanthropologie*, «Zeitschrift für Volkskunde», 92 (1996), p. 22.

¹² Cfr. N. GARCIA CANCLINI, *Consumidores y ciudadanos. Conflictos multiculturales de la globalización*, México 1995, p. 92.

¹³ Sobre aquesta problemàtica i per al cas de la música en particular, vegeu: J. MARTÍ, *El patrón de rechazo: músicas denostadas y práctica científica musicológica*, «Nassarre», 12, 1996, en premsa.

¹⁴ J. RIGOL, *Crisi i País*, Barcelona 1982, p. 120, citat per S. GINER, L. FLAQUER, J. BUSQUET i N. BULTÀ, *La cultura catalana: el sagrat i el profà*, Barcelona 1996, p. 168.

¹⁵ A. P. COHEN, *The Symbolic Construction of Community*, London/New York 1992 (1985), p. 21.

¹⁶ Cfr. S. HALL, "The Question of Cultural Identity", en *The Polity Reader in Cultural Theory*, Cambridge 1994, p. 122.

BIBLIOGRAFIA

- R. N. ADAMS, *Internal and External Ethnicities: With Special Reference to Central America*, «Texas Papers on Latin America», Paper Núm. 89-03, Austin 1989.
- F. BARTII, *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*, Oslo 1970. Trad. castellana: *Los grupos étnicos y sus fronteras*, México D.F., 1976.
- E. E. CASHMORE (ed.), *Dictionary of Race and Ethnic Relations*, London 1988.
- A. COHEN, "Antropología política: El análisis del simbolismo en las relaciones de poder", en José R. Llobera, *Antropología política*, Barcelona 1979, pp. 55-82.
- A. P. COHEN, *The Symbolic Construction of Community*, London/New York 1992 (1985).
- N. GARCIA CANCLINI, *Consumidores y ciudadanos. Conflictos multiculturales de la globalización*, México 1995.
- S. L. GINER, J. FLAQUER, N. BUSQUET i BULTÀ, *La cultura catalana: el sagrat i el profà*, Barcelona 1996.
- S. HALL, "The Question of Cultural Identity", en *The Polity Reader in Cultural Theory*, Cambridge 1994, pp. 119-125.
- D. KRECH, R.S. CRUTCHFIELD, E. L. BALLACHIEY, *Individual in Society*, New York 1962.
- E. LAMO DE ESPINOSA, "Fronteras culturales", en E. Lamo de Espinosa (ed.), *Culturas, estados, ciudadanos. Una aproximación al multiculturalismo en Europa*, Madrid 1995, pp. 13-80.
- J. MARTÍ, *El Folklorismo. Uso y abuso de la tradición*, Barcelona 1996.
- ID., *El patrón de rechazo: músicas denostadas y práctica científica musicológica*, «Nassarre», 12 (1996), en prensa.
- F. MORIN, "Identité ethnique et ethnicité. Analyse critique des travaux anglosaxons", en: P. Tapp (ed) *Identités collectives et changements sociaux*, Toulouse 1980, pp. 55-58.
- J. RIGOL, *Crisi i País*, Barcelona 1982.
- R. A. SCHIERMERHORN, *Comparative Ethnic Relations. A Framework for Theory and Research*, New York 1970.
- W. SCHIFFAUER, *Die Angst vor der Differenz. Zu neuen Strömungen in der Kultur-anthropologie*, «Zeitschrift für Volkskunde», 92 (1996), pp. 20-31.
- A. D. SMITH, *National Identity*, London 1991.
- R. H. THOMPSON, *Theories of Ethnicity*, New York/London 1989.
- M. VENTURA I OLLER, *Etnicitat i racisme*, «Revista d'Etnologia de Catalunya», 5, 1994, pp. 116-133.
- M. WEBER, *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriß der verstehenden Soziologie*, Tübingen 1972 (5na edició).
- E. R. WOLF, *Gefährliche Ideen: Rasse, Kultur, Ethnizität*, «Historische Anthropologie», 3 (1993), pp. 331-346.